

қысқа түрде - сол моменттеги ситуацияға реакциясын билдириу мақсетинде қолланылған. Яғный, қахарманның санасындағы кеширмелери ўақыяның баянланыў барысында, ўақыт хэм орын жағынан алға яки кейинге қайтыўды талап етпей, хэдийсе жүз берип атырған ўақытта кешеди. Мәселен, Даўылбай теңиздиң ултанындағы шаң-тозаңлар, кумлар арасында турғандағы ишки сезимлери төмендегише бериледи:

«Хош теңиз! Атың Арал еди. Енди суўдың орнында кум... Кумға айланыпсаң». «Енди Арал теңизи жоқ. Аралқум бар!»[6:1/8]. Қахарманның усы монологи арқалы оның теңиздиң аянышлы аўхалын көрип қайғыға берилиўи, өткир психологиялық халатқа түсиўи исенимли бериледи, бул өз гезегинде романда Арал проблемасының шебер сўўретлениўине хызмет етеди.

Даўылбай ғарры көзине ысық «Үшсай» да узактан көринген судноны көзи шалғанда: «Растан да сол ма? Жок, болыўи мүмкин емес! Оны кесип-кесип метал-

ломға алып кеткени қашшан?» [6:1/9] - деп ойлаўлары қахарманның ишки қарама-қарсылықларын, гүман етиў қусаған сезимлерин сўўретлеп береді.

Солай етип, К.Каримовтың «Аралдың үмिति» романында монологлар қахарманлардың қыйналыў, таңланыў, гүманланыў сыяқлы ишки сезимлерин берийде утымлы пайдаланылған хэм бул нәрсе қахарман образын анық түрде жасаўда белгили рол атқарған.

Улыўмаластырып айтқанда, К.Каримовтың «Аралдың үмिति» шығармасында диалог хэм монолог баянланып атырған хәр бир дәуирдин руўхын, шығарманың мазмун-мәнисин ашып берийде өзине тән көркемлик хызмет атқарған. Әсиресе, қахарманның руўхый дүньясын берийде монолог хэм диалоглардан өз орнында пайдалана алған. Усы ислеген анализлеримизден келип шығып К.Каримовтың аты аталып атырған шығармасын 2000-жыллардағы Арал темасын сўўретлеўге арналған шығармалардың елеўлиси деп есапласақ болады.

Әдебиятлар

1. Умуров Х. Адабиёт назарияси. –Т.: «Шарқ» НМАКБТ. 2002.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Т.: «Ўзбекистон». 2002.
3. Ахметов С, Есенов Ж, Жәрімбетов Қ. Әдебияттануы атамаларының орысша-қарақалпақша тусиндирме сөзлиги. -Н.: «Билим». 1994.
4. Есенов Ж. Шеберликтің сырлары(хәзирги қарақалпақ повестьлеринде көркем психологизм проблемасы). –Н.: «Қарақалпақстан». 1986
5. Бекбергенова З. Қарақалпақ романларында көркем сөз поэтикасы (1980- 2010- жыллар). -Н.: «Илим». 2016.
6. Каримов К. Аралдың үмिति романы. «Әмиўдәрәя». 2022. №1, 2,3,4.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-kommunikativnoy-i-hudozhestvenno-esteticheskoy-funktsii-dialogicheskoy-rechi-na-materiale-romanov-karakalpakskih-pisatelev>

РЕЗЮМЕ. Мақолада К. Каримовнинг «Оролинг умиди» романида диалог ҳамда монологнинг ахамияти ўрганилди, асосан, асарнинг проблематикаси ва қахрамон рухиятини ёритишдаги бадий функциясининг ўзига хослиги тадқиқ қилинди.

РЕЗЮМЕ. В статье исследовано значение диалога и монолога их художественная функция в отображении проблематики произведения и духовного мира героев в романе К.Каримова «Надежда Арала».

SUMMARY. In the article was studied the importance of dialogue and monologue in K. Karimov's novel "Aral's hope", basically, was studied the problem of the work and the significance of the artistic function in depicting the psyche of the hero were studied.

SHE'RIYATDA UNDALMALAR TAKRORI ORQALI KONNOTATSIYANING IFODALANISHI (Eshqobil Shukur she'rlari misolida)

S.Rahmatova – *tayanch doktorant*

O'zbekiston Milliy universiteti

Tayanch so'zlar: takror, konnotativ ma'no, undalmalar, hissiy konnotatsiya, til birliklari.

Ключевые слова: повторение, коннотативное значение, импульсы, эмоциональная коннотация, языковые единицы.

Key words: repetition, connotative meaning, exclamations, emotional connotation, language units.

Ma'lumki, takror til birligining emotsional-ekspressiv xususiyatini yuzaga chiqaruvchi, matnda konnotativ ma'noni hosil qiluvchi vositadir.

Tadqiqotchi Sh.Asqarova "takror" [qaytariq, takrorlash] terminining lingvistik adabiyotlarda "takrorlash", "reduplikatsiya" (so'z negizini takrorlash yo'li bilan yangi so'z yasash), "ikki martaga oshirish", ayrim holatlarda bir-biridan farqlanmaydigan, turli ma'nolarni ifodalovchi tushuncha sifatida talqin qilinishini ta'kidlaydi [1:10]. Demak, takror til tizimidagi turli birliklarning nutqda qaytalanishidir.

Til birliklari takror qo'llangan har qanday jumla, matn ta'sirchan bo'ladi. A.Abdullayev qayd etganidek, "takrorning hamma turi (tovush takrori, so'z takrori va gap takrori), odatda, ma'noni kuchaytirish, ta'kidlash uchun xizmat qiladi" [2:70].

Takror til birliklarining emotsional xususiyatini kuchaytiruvchi vosita ham hisoblanadi. Konnotativ ma'noga ega bo'lgan birlik nutqda takror qo'llanganda uning bu xususiyati yanada kuchayadi. Bunday vaqtda til birligining ta'sir quvvati oshadi. Takror emotsionallikni kuchaytiruvchi vosita vazifasini bajarganda til birligi orqali ifodalangan ma'no bo'rttiriladi, u aktuallashib, o'quvchi e'tiboriga tushadi. Shu sababli nutqda ekspressiv-emotsionallikni o'rganishda takrorning o'rniga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Ma'lumki, takrorning konnotativ vazifasi nutqda namoyon bo'ladi. Badiiy adabiyotda takrorning manbasi

she'riyat sanaladi. Shoir she'r yozar ekan, til birliklari takroriga e'tibor qaratmasligi mumkin emas. Takror she'r misralarida ohangdorlikni, ta'sirchanlikni, estetiklikni yuzaga keltiradigan vositadir.

Takror til birliklarining nutqiy funksional imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi uslubiy vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Takrordan, ayniqsa, badiiy adabiyotda asar matnida ta'sirchanlikni hosil qilishda, tasviriylikni kuchaytirishda, ta'kidni oshirishda, voqelikni bo'rttirishda keng foydalaniladi. Badiiy matnda yozuvchi bu maqsadlarga erishishda takrorning turli ko'rinishlarini qo'llaydi. Iste'dodli shoir Eshqobil Shukur ham takrorlardan keng va o'z o'rnida foydalana olgan mahorat sohibidir. Shoir she'rlarida takror qo'llangan fonetik, morfologik, leksik hamda sintaktik birliklar muallifning individual uslubini hosil qilishda muhim o'rin tutadi. Eshqobil Shukur she'rlarining ta'sirchanligini oshirishda hamda lirik qahramon sub'yektiv munosabatini ifodalashda sintaktik birliklar, xususan, gaplar, gap bo'laklari, so'z birikmalari, undalmalar takroridan unumli foydalangan.

Sintaktik takror badiiy matnda konnotativlikni hosil qiluvchi takror turi bo'lib, so'z birikmasi, gap bo'laklari, gap, kirish konstruksiyalar, undalmali gaplar ko'rinishida yuzaga chiqadi va manbalarda *sintaktik parallelizm* deb ham ataladi. M.Yo'ldoshevning ta'kidlashicha, "Badiiy matnda sintaktik jihatdan bir xil shakllangan gaplar ko'p qo'llaniladi. Tilshunoslikda bunday qurilmalar *parallelizm* atamasi ostida o'rganiladi. *Parallelizm* (yunoncha *parallellos* - yonma-yon boruvchi) yonma-yon gaplar,

sintagmalarning bir xil sintaktik qurilishga ega bo'lishi"dir[3:68].

Ma'lumki, "takror gap fikrning o'ta ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi. Gapning to'la takrorida, asosan, shu gapdan anglashilgan mazmun hissiy tus oladi" [4:134]. Shoirning "Tungi dalada yolg'iz" she'rida qo'llangan takror gaplar ham ta'sirchanlikni yuzaga keltirishga xizmat qilgan, gapda aks etgan axborot aktuallashtirgan:

...Tungi dala...

Oyning yorug'ida oqarib turar

Yog'izoyoq so'qmoq.

Soyamga ergashib bormoqdaman jim,

Manzilim yiroq.

...Tungi dala...

Ovozi tinmaydi chirildoqlarning –

Musiqqa tinmas.

Olidan yulduzlar tovushi kelar,

Ko'nglim ham jimmas.

...Tungi dala...

Pishgan giyohlarning isi anqiydi

Tun salqinida.

Mangulik kitobin o'qiy boshlayman

Oy talqinida.

Ey tun, menga hikmatingni och,

Ey tun, menga hikmatingni och!

Ushbu she'rda *Tungi dala* so'z-gapi uch marta aynan takrorlangan. Xarakterli jihati, shoir bu gapni alohida band sifatida bergan. Natijada ushbu so'z-gap mantiqiy urg'uga ega bo'lgan. Keyingi band misralari ushbu so'z-gapning mazmunini ochib berishga xizmat qilgan. Shoir she'r oxirida undalmali yoyiq gap tuzilishidagi *Ey tun, menga hikmatingni och* misrasini takror qo'llash orqali lirik qahramonning iltijosi, o'tinchini aks ettiruvchi hissiy munosabatni ta'sirchan ifodalashga muvaffaq bo'lgan.

Eshqobil Shukur she'rlarida konnotatsiya undalmalar takrori orqali ham ifodalangan. A.Abdullayevning ta'kidlashicha, undalmalarni takror qo'llashda "alohida kuch bilan ekspressivlik ifodalanadi"[2:75]. Darhaqiqat, undalmalar takrorida murojaat yanada kuchayadi. Bu esa ekspressivlikni yuzaga keltiradi. Eshqobil Shukur ham o'z she'rlarida undalmalar takroriga e'tiborini qaratgan.

Shoir she'rlarida undalmalar takrori bu bo'lakni aktuallashtirgan, unda ifodalangan ma'no alohida ta'kidga ega bo'lgan. Natijada poetik matnda ta'sirchanlik yuzaga kelgan. Masalan, shoirning quyidagi she'rda undalmalarning vertikal holatdagi takrori kuzatiladi:

Sevgi!

Tilimga kirma, Sevgi.

Oyog'ingning tirnog'i bilan

Yuzingni tirna, Sevgi...

Nafrat!

Tilimga kirma, Nafrat,

Qushlarning ko'pchigan patlari bilan

Yuzingni tirna, Nafrat... ("Nomukammallik")

She'rda qo'llangan *Sevgi, Nafrat* undalmalari lirik qahramon murojaatini aks ettirgan. Bu birliklar she'r misralari boshida yakka holda berilib, keyingi satrlarda yana takrorlangan. Natijada murojaat alohida ta'kidga ega bo'lgan va *Sevgi, Nafrat* matnning aktual birliklari sifatida namoyon bo'lgan.

Shoir ayrim she'rlarida shaxslarga murojaat qiladi. Bunday vaqtda undalma sifatida kishi nomlari ishlatiladi. Quyidagi she'rda bi tipdagi undalma gorizontaal va vertikal yo'nalishlarda takrorlangan:

Oysulton, Oysulton, xushbaxt bo'lurmiz,

Soching to'lqinida oylar suzarlar.

Eshilib yulduzlarning zar yollari

Ko'zing osmonini bezarlar...

Oysulton, Oysulton, xushbaxt bo'lurmiz,

Labingdan qon tilar tog' lolalari.

Toshday sadoqating haqda kuylaydi

Torlarday titragan tosh tolalari.

Oysulton, Oysulton, xushbaxt bo'lurmiz,

Yostig'ing ichiga gullar to'ladir.

Sening shodlik rangli lablaring bilan

Mening ko'zlarimda dunyo kuladir.

Oysulton, Oysulton, xushbaxt bo'lurmiz...

("Oysulton...")

She'rda *Oysulton* ismining ham misra tarkibida, ham bandlar boshida anaforik usulda hamda eng so'nggi yolg'iz bandida takrorlanishi murojaatning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, she'rda hissiy konnotatsiyani hosil qilishga xizmat qilgan. Takror orqali she'rda murojaat birligiga ta'kid ma'nosi yuklangan, uning matnda aktuallashtiruvchi ta'minlangan.

Eshqobil Shukur undalmaga yuklangan murojaatni kuchaytirishda ba'zan undov so'zlardan foydalangan. Bu holat uning she'rlarida o'ziga xos hissiy konnotatsiyani hosil qilishga xizmat qilgan. Masalan:

Biza muruvvatsan, hikmatsan, ay ruh,

San xudo nazari, himmatsan, ay ruh,

Bu tan bugun obod, ertan arabot,

Bir tola nur uza abadsan, ay ruh.

Ay ruh. ... ay ruh... ay ruh... ("Bu ko'ngil...")

She'rda *ay undovi ruh* undalmasi bilan birga kelib, har bir misra oxirida va she'rning so'nggi misrasida yana 3 marta takrorlangan. Shoir ushbu undalmaning takrori orqali undash ma'nosini yanada kuchaytirgan, uni aktual bo'lakka aylantirgan. Ayniqsa, she'r oxiridagi takror shoirning ruh timsoliga bo'lgan ijobiy munosabatini yanada yorqin ifodalashga xizmat qilgan. Takror natijasida undalma konnotativ xususiyatga ega bo'lgan.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'ladi, shoir she'rlarida undalmalarning turli xildagi takrori kuzatiladi. Takror orqali shoir undalmalarda undash ma'nosini kuchaytiradi, ularni she'riy matndagi muhim bo'lakka aylantiradi, shu bilan birga, sub'ektiv munosabatini bildirib o'tadi. Quyidagi she'rda takror undalma misrani tashkil qilgan, keyingi misra oxirida esa bu undalma yana takrorlangan:

Yig'loq tosh... Yig'loq tosh...

Kel, birga yig'laylik, yig'loq tosh, –

Bir tunning ichinda, bir osmon ostinda... ("Yig'loq tosh")

She'rda undalma takrori orqali "yig'loq tosh"ga undash kuchli ifodalangan, takror sababli lirik qahramon murojaati o'rnini o'tinch egallagan. Demak, bu o'rinda undalmada ifodalangan murojaat ma'nosi o'tinch konnotativ ma'nosi bilan boyitilgan.

Shoir "Ishq suhbatlari" she'rda misra boshida kelgan undalmani misra oxirida ham keltirib, takrorning yana bir o'ziga xos turidan foydalangan:

– Ay, gul, kiymishing o'n sakkiz bahor, ay, gul,

So'yla, qaysi jahon saning qulingdir?...

Eshqobil Shukur she'rlarida parsellyativ xarakterdagi takror undalmalar ham uchraydi. Undalmalarni bu usulda qo'llash va takrorlash orqali shoir ularning ta'sir quvvatini oshirishga erishgan. Masalan:

Sevimday sevimlim, sirim ozodlik! OZODLIK

Shodlik ulasharmen dardga, qayg'uga,

Mashrabday sochilib ketayapman men.

O'n olti yoshimda sezgan tuyg'uga

O'ttiz besh yoshimda yetayapman men.

Tohir Zuhrosini suyгани kabi,

Men suymak istadim seni, ozodlik. OZODLIK

Dilimda chamanlar bo'lganida xor,

Yelkamdan potirlab o'sdi qabrlar.

Cho'lponning qoshida chayqalganda dor,

Joynamoz ustida jon berdi pirlar. OZODLIK. ("Ko'p bo'ldi...")

Shoir ushbu she'riy parchada *ozodlik* undalmasını takror qo'llagan. Xarakterli jihati, she'rda bu birlik 2 o'rinda gap tarkibida, 3 o'rinda gapdan ajratilgan holatda alohida takrorlangan.

Ozodlik undalmasining bosh harflarda alohida takrorlanishi ushbu birlik ifodalangan ma'noni aktualashtirishga, uni ta'kidlashga xizmat qilgan. Natijada ushbu birlik konnotativ jihatdan ahamiyatli birlikka aylangan.

Eshqobil Shukur ayrim she'rlarida undalmalar takrori orqali ijobiy konnotativ ma'noni hosil qilib, she'rlarining ta'sir quvvatini oshirgan.

*Yorimni qaytib bergin,
Bug'u, Bug'u, Bug'ujon.*

Nayzalarni sindirgin,

Baxtni qilmasin qurbon. ("Xun ayoli haqida qo'shiq")

Berilgan she'riy parchada *Bug'u* so'zi uch marta takrorlangan. Bu so'zning so'nggi takrorida unga *-jon* affiksini qo'shish orqali erkalash ma'nosi ifodalangan. Natijada misrada ijobiy konnotatsiya hosil bo'lgan. Demak, shoir bu o'rinda takror bilan birga maxsus grammatik shakllardan ham foydalanib, ijobiy hissiy konnotatsiyani hosil qiladi.

Shoir takror qo'llangan undalmaga ba'zan *-lar* affiksini biriktirib, ma'noni bo'rttiradi. Masalan:

Nega yig'layapsiz, qo'llarim

Oyoqlarim, nega

Yulib tashlayapsiz tirnog'ingizni?

Bor-yo'g'i uch ming yil yashadik hali

Tosh asrida, temir asrida,

Nega yig'layapsiz, qo'llarim,

Oyoqlarim, nega yig'laysiz?

Hali manzil uzoq odam asriga.

She'rda *qo'llarim, oyoqlarim* undalmalari misra tarkibida kelgan. She'rda yaxlit misraning qisman o'zgarish bilan takrorlanishi o'ziga xos. Bunday usuldagi takror va misra tarkibida undalmalarning *-lar* affiksini qabul qilib,

Adabiyatlar

1. Аскарова Ш.К. Инглиз ва ўзбек тилларида тақорнинг лингвистик хусусиятлари: Филол. фанлари бўйича фалс. док. (PhD) ... дисс.автореф. – Тошкент: 2019. 10-11-б.

2. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивлик ифодалашнинг синтактик усули. – Тошкент: «Фан», 1987. 75-б.

3. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлил асослари. – Тошкент: «Фан», 2007. 68-б.

4. Қиличев Э. Ўзбек тили амалий стилистикаси (Грамматика). – Тошкент: «Ўқитувчи», 1992. 134-б.

5. Эшқобил Шукур. Ҳамал айвони. – Тошкент: «Шарқ», 2002.

6. Эшқобил Шукур. Сочлари сумбул-сумбул. – Тошкент: «Фафур Фулом», 1988.

REZYUME. Hozirda butun dunyo tilshunosligida konnotatsiyaning ifodalanishi masalasi turli aspektlarda tadqiq etilib kelinmoqda. She'riyatda konnotativ ma'nolarning aks ettiruvchi vositalar tadqiqi bo'yicha ham salmoqli ishlar amalga oshirildi. Badiiy matnda konnotatsiyaning pragmatik mohiyati o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada poetikada turli konnotativ ma'nolar ifodalashga xizmat qiluvchi takror hamda taniqli o'zbek shoiri Eshqobil Shukur she'rlarida qo'llangan sintaktik takrorlarning badiiy matn ta'sir doirasini kengaytirishdagi ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ. В настоящее время вопрос выражения коннотации исследуется в различных аспектах в лингвистике всего мира. Значительная работа проделана и по исследованию средств отражения коннотативных значений в поэзии. В художественном тексте прагматическая сущность коннотации проявляется уникальным образом. В данной статье говорится о повторе, который служит для выражения различных коннотативных значений в поэтике, и о значении синтаксических повторов, используемых в стихотворениях известного узбекского поэта Эшқобила Шукура, в расширении объема художественного текста.

SUMMARY. Currently, the issue of expression of connotation is being researched in various aspects in linguistics of the whole world. Considerable work has also been done on the research of reflective means of connotative meanings in poetry. In the artistic text, the pragmatic essence of connotation is manifested in a unique way. This article talks about repetition, which serves to express different connotative meanings in poetics, and the importance of syntactic repetitions used in the poems of the famous Uzbek poet Eshqobil Shukur in expanding the scope of the artistic text. <>

BADIIY TARJIMA JARAYONINING ASPEKTLARI

F.D.Sapayeva – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: she'r, tarjimon, tarjima, she'riy takror, bayt va band, ma'no, shakl va mazmun, so'z, radifli she'r, radifsiz tarjima qilish, matn, shoir, Maxtumquli, turkman tili, o'zbek tili.

Ключевые слова: стихотворение, переводчик, перевод, поэтическое повторение, строфа и пункт, смысл, форма и содержание, слово, стихотворение с радифом, перевод без радифа, текст, поэт, Махтумкули, туркменский язык, узбекский язык.

Key words: poem, translator, translation, poetic repetition, verse and clause, meaning, form and content, word, radiff poem, translation without radif, text, poet, Makhtumkuli, the Turkmen language, the Uzbek language.

Tarjima ijrosiga ko'ra yozma va og'zaki turlarga bo'linadi. O'z navbatida, yozma tarjima xarakteriga ko'ra: badiiy asarlar; ilmiy adabiyotlar; rasmiy-idora hujjatlari; publitsistik materiallar; kinofilmlar tarjimasiga bo'linadi.

Bularning har biri yana o'z ichki bo'linishlariga ega. Badiiy tarjima nasriy, she'riy, dramatik asarlar tarjimasini o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlar fanning turli sohalaridagi tadqiqotlar tarjimasidan iborat: tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarix, falsafa, matematika, fizika, kimyo, biologiya, iqtisod va hokazo. Rasmiy idora hujjatlariga

qaytalanishi misrada ifodalangan ma'noni bo'rttirishga xizmat qilgan.

Eshqobil Shukurning ayrim she'rlarida yoyiq undalmalar takrori kuzatiladi. Masalan, uning "Mag'astvi..." deb nomlanuvchi she'rda *Mag'astvi, Mag'astvi, buyuk buddaviy* undalmasi 2 o'rinda takrorlanib, konnotativ ma'no kasb etgan.

Shuningdek, shoir she'rlarida kirish konstruksiyalar takrori orqali ham konnotatsiyani yuzaga keltirgan. Eshqobil Shukurning quyidagi she'rda *demak* modal so'zi kirish so'z vazifasida 3 marta takrorlanib, sub'yektiv munosabatni kuchaytirishga, uni ta'kidlashga xizmat qilgan:

Bu navoni rubobdan oldin

Bir qari tut kuylagan edi.

Bu nolani naydan ilgari

Bir qamishdan tinglaganlar bor.

Chanqovuzning po'lat tilchasi

Bitta g'arib turnadan qolgan.

Demak...

Demak...

Demak...

Kuylayotgan maysani bilmay,

Ilg'amasdan shamol nolasin,

Eshitmasdan daraxt yig'isin,

Kapalakning faryodin sezmay,

Sezmay turib qayg'u kulgisin,

Musiqani yashay olmassan.

(**"Musiqani anglash"**)

Xullas, Eshqobil Shukur she'rlarida undalmalarni o'rni bilan takror qo'llab, ularga turli konnotativ ma'nolarni yuklagan. Natijada she'rlarining ta'sirchanligi, badiiyestetik qimmatini oshirishga muvaffaq bo'lgan.